

SİRVART MALHASYAN

1962'de İstanbul'da doğdu. 1984'te İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Aynı üniversitenin Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü'nde yüksek lisansını tamamladı. Doktora çalışmalarına devam etmektedir.

1985-2005 tarihleri arasında Türkiye Ermenileri Patrikliği sekreteryasında görev almış ve bu kurumdan emekli olmuştur. 1993 yılından itibaren profesyonel olarak Ermenice-Türkçe, Türkçe-Ermenice çeviriler yapmakta, farklı mecralarda çeşitli konularda makaleler yayımlamaktadır. Karagözyan Okulu'nun tarihini anlatan *Karagözyan 100 - Tar mı badmutyun Karagözyan vorpanots-arhesdanots-varjarani* (Karagözyan 100 - Karagözyan Yetimhane-Atölye-Okulu'nun Yüzyıllık Tarihi, 2011) kitabının Ermenice bölümünü derlemiş ve kaleme almıştır.

Yayımlanan çevirilerinden bazıları:

Ara Güler, *Babil'den Sonra Yaşayacağız*, Aras Yayıncılık, 1996.

Zaven Biberyan, *Babam Aşkale'ye Gitmedi* [Karıncaların Günbatımı], Aras Yayıncılık, 1998.

Yervant Odyan, *Yoldaş Pançuni*, Aras Yayıncılık, 2000.

Boğos Natanyan, *Sivas 1877*, Bir Zamanlar Yayıncılık, 2008.

Baskı ve Harf: Ermeni Matbaacılık Tarihi, Bir Zamanlar Yayıncılık, 2012.

Arsen Yarman, *Palu-Harput 1878*, Belge Yayınları, 2015.

Arşag Alboyacıyan, *Malatya Ermenileri*, Aras Yayıncılık, 2019.

Yervant Odyan, *Lanetli Yıllar*, Aras Yayıncılık-Kor Kitap ortak yayını (Kevork Taşkiran ile birlikte), 2022.

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, Rahip Tokatlı Avedik'in (1657, Tokat-1711, Paris) hayatı, patriklik makamına yükseliş ve gizemli ölümüyle ilgili önemli parçaları birleştirerek trajik ve düşündürücü bir tarihi olaylar silsilesini okuyuculara sunuyor.

Ne talih ki, patriğin olaylı hayatı ve yaşadıkları, bir dönem karıştırıldı, Alexandre Dumas'nın ünlü Demir Maskeli Adam'ının hikâyesine birkaç yönden paralel şekilde ilerlemiştir. Kral XIV. Louis'nin Katolik faaliyetlere giderek artan desteği ve Osmanlı bürokrasinin patrik üzerinde yoğunlaşan öfkesi, Avedik'in İstanbul'dan sürgün edilmesine, dahası Paris'e, Bastille Hapishane'sine kaçırılıp hapsedilmesine ve ölümüne neden olmuştur.

18. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki misyonerlik faaliyetlerini ve Ermeni toplumunun yaşadığı dini ve siyasi tartışmaları ele alan bu kitap, Sırvart Malhasyan'ın pek çok Ermenice kaynağın yanı sıra Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Fransız Ulusal Kütüphanesi'ndeki belgeler ve dönemin ünlü tarihçilerinin, araştırmacılarının farklı dillerde kaleme alınmış çalışmaları ışığında yürüttüğü çalışmanın bir ürünü.

Kitapta kullanılan görsellerin kaynakları dipnotlarda ya da ilgili belgenin açıklayıcı metninde belirtilmiştir.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

**PATRİK
AVEDİK'İN
GİZEMLİ
YAŞAMI**

ARAS YAYINCILIK
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Kat 1
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 44967

ARAS - URUU 290

**PATRİK AVEDİK'İN
GİZEMLİ YAŞAMI**
SİRVART MALHASYAN

YAYIMA HAZIRLAYAN
Onur Koçyiğit

DÜZELTİ
Rober Koptaş

KAPAK TASARIMI
Beste Miray Doğan
(Kapaktaki Bastille Hapishanesi çizimi Mustafa Sarıtaş'a aittir)

© 2023, Aras Yayıncılık

ISBN 9786257460293

BASKI
Sena Ofset: 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (0212) 613 38 46 / Sertifika No: 45030

Temmuz 2023, İstanbul

**PATRİK
AVEDİK'İN
GİZEMLİ
YAŞAMI**

**İSTANBUL PATRİKLİĞİNDEN
BASTİLLE ZİNDANLARINA**

SİRVART MALHASYAN

*Bana okuma sevgisi aşılayan sevgili babam Ohannes
ve annem Ağavni Kayar'ın anısına...*

İçindekiler

Sunuş.....	11
I. BÖLÜM	
Hayalden Gerçeğe: Demir Maskeli Adam	13
Demir Maskeli Adam, Patrik Avedik mi?	16
İstanbul Ermeni Cemaat İçinde	
Misyoner Faaliyetleri ve Katolik Karşıtlığı.....	23
Ermeniler Misyonerlerden Neden Etkilendiler?.....	26
Katolik Ermenilerin Sayısının Artmasıyla Katoliklere	
Muhalefetin Sertleşmesi.....	28
Katoliklerle Anlaşma Girişimleri	36
Tokatlı Avedik'in Patrik Olmadan Önceki Hayatı.....	40
II. BÖLÜM	
Tokatlı Avedik'in Patrik Makamına Çıkışı,	
Şeyhülislam Feyzullah Efendi ve Fransız Elçi Ferriol	47
Avedik ile Elçi Ferriol'ün Yolları Kesişiyor	49
Avedik'in İkinci Kez Patriklik Makamına Çıkışı	56
Kudüs Patrikliği Meselesinin Yarattığı Kaos:	
Avedik Tekrar Sürgüne Gönderiliyor.....	58
Avedik'in Ortadan Kaybolduğu İnanıcı	65
Avedik'in Kaçırıldığı Haberinin Duyulması,	
Osmanlı Devleti'nin ve Ermeni Cemaatinin Tepkileri	69
Avedik'in Messina'dan Marsilya'ya,	
Oradan Bastille'e Nakledilmesi.....	75
Avedik'in Mezhep Değiştirmesi ve Son Günleri	
Ölümündeki Muamma.....	82
Patrik Avedik'i Aramaya Giden	
Haçadur Margosyan'ın Akıbeti.....	87
Haçadur'un Martinik'teki Hayatı.....	89
Sonuç Yerine.....	93
Kaynakça.....	101
Dizin.....	105

SUNUŞ

İstanbul Ermeni Patriği Tokatlı Avedik'in hayatı, rahiplik günlerinden itibaren romanlara, filmlere konu olabilecek maceralarla geçmiş, 1711 yılında, doğduğu topraklardan çok uzakta, Paris'te trajik bir şekilde sonlanmıştır. Avedik'in yaşamını belki de en iyi tanımlayan kişi, onun otobiyografisini ortaya çıkaran Édouard Dulaurier olmuştur. Dulaurier'nin "Şayet muhteşem bir yükselişin ve bunun yanı sıra korkunç bir yıkımın söz konusu olduğu, çok büyük ve tuhaf değişimlerle ünlü bir hayat varsa, bu meşhur Patrik Avedik'in yaşamıdır" tespiti onun hayatını tam olarak anlatmaktadır.

Patrik Avedik'in hayatının son günleri, neredeyse yüz yıl boyunca bir sır perdesinin ardında kalmış, uzunca bir süre kendisinin Alexandre Dumas'nın romanına konu olan Demir Maskeli Adam olduğuna inanılmıştır. Ancak gerçeklerin er ya da geç ortaya çıkmak gibi kötü bir huyu vardır. En mahir eller tarafından gizlenmiş ve üzerinden yüzyıllar geçmiş olsa dahi, olaylar, kişiler veya belgeler, eninde sonunda gün yüzüne çıkarılırlar. Tıpkı Demir Maskeli Adam'ın gerçek kimliğinin araştırılması esnasında Fransız tarihçi Marius Topin'in Bastille'deki diğer mahkûmların yanı sıra Avedik'in hikâyesini ortaya çıkarması gibi. Kader de Avedik'in tarihin gizli dehlizlerinde kaybolup gitmesini istememiş olacak ki, kimliğinin meşhur Demir Maskeli Adam'la karıştırılmasını ve bu yolla kendisiyle ilgili gerçeklerin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Bu nedenle biz de kitabımıza gerçek Demir Maskeli Adam'ın hikâyesiyle başladık.

Kitabımızı, Avedik'in otobiyografisinin yanı sıra, yaşadığı dönemin hemen akabinde, yani 18. yüzyıl ortalarında ve son-

rasında yazılmış Fransızca kaynaklardan, Osmanlı arşivindeki belgelerden, Ermenice ve Türkçe makalelerden faydalanarak kaleme aldık. Bütün hayatı, bir bakıma sonunu hazırlayan Katoliklik karşıtlığıyla geçtiğinden, İstanbul Ermeni cemaati dahilindeki misyonerlik faaliyetlerine ve bunların sonuçlarına da değindik. Avedik'in yanı sıra onu aramaya giden ve sırf bu yüzden en az onun kadar zorlu bir hayat süren ve akıbeti günümüze kadar pek de bilinmeyen Haçadur'un hikâyesini de kitabımıza ekledik.

Kitabımızın yazım aşamasında her daim desteklerini esirgemeyen değerli Kıdemli Papaz Krikor Damadyan'a, Patrik Avedik ile ilgili bazı belgeleri ve ona ait mührü özel koleksiyonundan tereddüt etmeden veren değerli araştırmacı Garo Kürkman'a, metnin kontrolünü yapan sevgili dostum Nur Emirgil'e, Fransızca metinlerin çevrilmesinde yardımlarını esirgemeyen Erol Üyepazarcı'ya, Karin Pekin Yalın'a, Jan-Carolin Silahlı çiftine, Esra Öğleyin'e, Arpi Boduryan'a, Osmanlıca belgelerin transkripsiyonundaki katkılarından dolayı Güldane Çolak'a, Bastille Hapishanesi'nin gravürünü çizen Mustafa Sarıştaşa'a, Patrik Avedik'in resmini bizimle paylaşan Ira Tzourou'ya ve editörüm Onur Koçyiğit'e teşekkür etmeyi borç bilirim.

Cemaatini ve kilisesini korumak için misyonerlere muhalefet ederken aslında 18. yüzyıl Avrupa'sının en güçlü devletlerinden XIV. Louis Fransa'sını karşısına alan, bu yüzden pek çok eziyete maruz kalan Patrik Avedik'in hikâyesinin ölümünden üç yüz yılı aşkın bir süre sonra dahi ilgi çekmesi umuduyula.

Sirvart Malhasyan
Yeniköy, İstanbul, Ağustos 2022

I. BÖLÜM

HAYALDEN GERÇEĞE: DEMİR MASKELİ ADAM

Fransız romancı Alexandre Dumas'ın yarattığı Demir Maskeli Adam karakteri, edebiyat dünyasında belki de en ilgi çeken kahramanlardan biridir. Hayal mi gerçek mi olduğu uzun süre tartışılan Demir Maskeli'nin hikâyesi Dumas'dan daha önceye, 1745 yılında Amsterdam'da basılan, yazarı kesin belli olmamakla birlikte ünlü Fransız yazar Voltaire olduğu ileri sürülen, *Mémoires secrets pour servir A l'histoire de Perse* [Pers Tarihiyle ilgili Gizli Anılar] adlı kitaba kadar uzanmaktadır.

Kitaptaki anlatıya göre Acem Şahı Abbas'ın, Séphi-Mirza adlı öz oğlunun yanı sıra Giafer [Cafer] adında bir de gayrimeşru çocuğu vardır. Hemen hemen aynı yaşlarda olan delikanlılardan Giafer asidir ve halkı sürekli Şah'a karşı tahrik etmektedir. Oğluna beslediği sevgiden dolayı hep affedici olan Şah, bir gün tahtın varisi Séphi-Mirza'yı tokatlaması üzerine ona çok kızmış ve yargılanmasına karar vermiştir. Mahkeme tarafından ölüme mahkûm edilen Giafer'in idam edilmesini istemeyen saray mensuplarından biri onun Feldran (bugün Hindistan sınırları içindeki Haydarabat'ta) sınırını koruyan kuvvetlere gönderilmesini sağlamış, akabinde yalan haberle vebadan öldüğünü ve gömüldüğünü bildirmiştir. Gerçek ortaya çıkmaması diye Giafer, Ormus (Hürmüz) Adası'na hapsedilmiş, kale komutanına kimliğinin gizli tutulması ve bulunduğu yerden kesinlikle çıkarılmaması yolunda emir verilmiştir. Şah Abbas, komutanı bir vazifeyle İsfahan'a atayınca Giafer de yüzünde bir maskeyle gizlenerek onunla beraber İsfahan'a taşınmıştır.¹

1 *Mémoires secrets pour servir à l'histoire de Perse* (Amsterdam, 1745), s. 19-23. Rahip Muş, "Yergate timağı", *Ararad*, no: 3 (Mart-Nisan 1902).

Voltaire'in kaleminden çıktığı iddia edilen kitap yayımlandığında, bu hikâyenin Fransız Sarayı'nda geçen bir olayı anlattığı kulaktan kulağa dolaşmaya başlamıştır. Buna göre romanda adı geçen şahıslardan Şah Abbas XIV. Louis'i, Séphi-Mirza tahtın varisi Louis'i, Giafer ise XIV. Louis'nin annesinin gayrimeşru ilişkisinden doğan üvey kardeşi Vermondois Kontu Louis Bourbone'u temsil etmektedir. Feldran şehri Flandria'nın; Ormus, Sainte Marguerite Adası'nın; İsfahan ise Paris'in yerini almıştır.²

Bu kitabın yayımlanmasından altı yıl sonra, 1751'de Voltaire'in yayımladığı *Le siècle de Louis XIV* adlı eser, Demir Maskeli Adam'la ilgili merakı daha da alevlendirmiştir. Voltaire, XIV. Louis döneminde, tarihçilerin ya haberdar olmadığı ya da bildikleri halde kayıtsız kaldıkları garip bir olay yaşandığını anlatmıştır. Buna göre asilzade kıyafetleri içinde, yüzü demir maskeyle gizlenmiş bir adam Sainte Marguerite Adası'na (Kız Adası) hapsedilmiş, ardından Bastille'e nakledilmiş ve orada ölmüştür.³ Voltaire'in *demir maske* ifadesi gün gittikçe yayılmış olsa da aslında mahkûmun yüzünde basit siyah kumaştan bir örtü bulunmaktaydı ve yemek yemesine engel olmayacak şekilde, alt kısmından çelik mengenelerle sıkıştırılmıştı. Voltaire'le başlayıp Alexandre Dumas'yla devam eden hikâyede iki yazar yalnızca kahramanın kimliği konusunda ayrı düşmüşlerdi. Voltaire'in kahramanı Louis'nin ağabeyiyken, Dumas'nınki ise Kral'ın ikiz kardeşiydi.

O dönem İngiltere, İtalya ve Almanya'da da merak uyandıran mahkûmun kimliği hakkında farklı fikirler ileri sürülmüş, ancak tüm araştırmalara karşın mesele tam olarak aydınlığa

2 Kitapın 1745'te Amsterdam'da basılan bu edisyonunun sonundaki ek bölümde kahramanların kimi temsil ettiği tek tek zikredilmiştir (bu sayfalar numarasızdır).

3 Voltaire, *Le siècle de Louis XIV*, yayımlayan M. De Francheville (Berlin, 1851), c. II, s. 11-13.

kavuşturulamamıştır. Bazılarına göre Demir Maskeli Adam XIV. Louis'nin kendisinden yaşça büyük gayrimeşru kardeşi-ydi ve Louis tahtta hak iddia edeceğinden korktuğu için onu hapsedtirmişti. Kimilerine göre öz oğlu Vermandois Kontu'ydu. Bazıları onun Kral'ın Fouquet adlı hizmetkârı olduğunu iddia ederken, kimileri İngiltere Kralı II. Charles'ın gayrimeşru oğlu Charles FitzRoy olduğundan emindi. Cizvit papazı Peder Griffet ise mahkûmun fiziksel özelliklerine bakarak ve yabancı aksanını dikkate alarak 1687'de tahttan indirilen Osmanlı Padişahı IV. Mehmet olabileceğini ileri sürmüştü.⁴

Akdeniz'in Sainte Marguerite Adası'ndan Pignerol (Pinerolo) Kulesi'ne götürülen Demir Maskeli Adam, 18 Eylül 1698'de Bastille Hapishanesi'ne nakledilmişti. Fransız Kralı XIV. Louis'nin emriyle, öldüğü gün 20 Kasım 1703'e kadar ancak sayılı kişinin kendisiyle irtibat kurmasına izin verilmişti. Mahkûmu Bastille'den çıkarmak üzere bizzat kral tarafından görevlendirilen Bastille hapishane müdürü Bénigne Dauvergne de Saint-Mars Provence'lı olduğundan mahkûm "Provence Tutuklusunu" diye tanınmıştı. Demir Maskeli Adam veya namıdiğer Provence Tutuklusunu öldüğünde Marcially adıyla, Bastille yakınındaki Saint Paul Kilisesi Mezarlığı'na gömülmüştü.⁵

Mahkûmun büyük merak konusu olan kimliği ölümünden sonra dahi açığa çıkmasını diye olağanüstü çaba sarf edilmiş, hücresinin duvarları kazınmış, kullandığı eşyalar yakılmış, yerdeki taşlar bile aralarına ipucu saklanabilme olasılığına karşın kırılarak yenileriyle değiştirilmiştir. Mahkûmun kimliğini bilen sayılı devlet adamlarından Savaş Bakanı Chamillart, ölüm döşeginde bile konunun bir devlet sırrı olduğunu ve ifşa etmemek için ant içtiğini söylemiştir.⁶

4 Güzin Özen Yılmaz, *Elçiye Zeval Olmaz* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014), s. 150-151.

5 Marius Topin, *L'homme au Masque de Fer* (Paris, 1870), s. 3.

6 Yılmaz, *age*, s. 151-152.

Demir Maskeli Adam, Patrik Avedik mi?

Demir Maskeli Adam'ın kimliği konusunda pek çok görüşleri sürülmüş olsa da bunların kuşkusuz en ilginçlerinden biri onun Ermeni Patriği Tokatlı Avedik olduğu iddiasıdır.⁷ Bu iddiayı ilk ortaya atan Pierre Chevalier de Taules⁸ görüşünü 1716-1724 arasında İstanbul'da Fransız elçiliği yapmış Marki de Bonnac'ın hatıratına dayandırmıştır.⁹ Bonnac hatıratında kendisinden önce görevde bulunmuş ve adı pek çok olaya karışmış Ferriol'un elçilik dönemiyle ilgili bizzat Ferriol'den ve o tarihte İstanbul'da bulunanlardan dinlediklerini, bu makamda elçilik yapacaklara ilginç gelebileceğini düşünerek toplamıştır. Bonnac, "Ferriol'ün elçiliği döneminde yaşanan çok garip olaylardan biri" olarak adlandırdığı Patrik Avedik'in kaçırılışına değinmiş, onun Saint Michel Manastırı'na kapatıldığından ve orada öldüğünden bahsetmiş, ancak Demir Maskeli Adam olduğuna dair hiçbir imada bulunmamıştır.¹⁰ Taules, muhtemelen yakın arkadaşı Voltaire'in yazdığı hikâyeye Marki'nin anılarını harmanlayarak Demir Maskeli Adam'ın Avedik olduğu kanaatine varmıştır. Bu konuda aşırı ısrarcı olması üzerine Fransız Dışişleri Arşivi'nde araştırmalar yapılmış, sonunda Türkiye'den önemli bir Ermeni şahsın Bastille'e

7 Fransız kaynaklarında Avedik'in ismi Avedick, Arvedik, Avedig, Avétik, Awedik, Aouedik, Auedik, Auediek, Aouerdik gibi farklı biçimlerde kullanılmaktadır.

8 Béarn adlı asil bir sülaleye mensup olan Taules, 1754'de Fransa Kralı'nın şahsi muhafız kuvvetlerine katılmış, on yıl hizmet ettikten sonra İsviçre, Lehistan ve Suriye'de konsolosluk görevlerinde bulunmuştu. Topin, *age*, s. 171-172.

9 Taules'in yararlandığı Marki de Bonnac'ın el yazması anıları 1894 yılında Paris'te yayımlanmıştır. Marqui de Bonnac, *Memoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople* (Paris, 1894). Eser Türk Tarih Kurumu tarafından Türkçeleştirilmiştir: *İstanbul'da Fransız Elçiliği: Marki de Bonnac'ın Tarihi Hatırat ve Belgeleri*, çev. Ali Şevket Bizer, yay. haz. Prof. Dr. Mustafa Daş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017).

10 *age*, s. 94, 101.

Patrik Avedik (1657, Tokat-1711, Paris).

getirilmiş olduğu doğrulanmış, ancak tarihlerin tutmadığı ve bahsettiği kişinin Avedik olmadığı kendisine bildirilmiştir.

Kayıtlara göre Demir Maskeli Adam 19 Kasım 1703'te ölmüştü. Oysa Avedik o tarihlerde hayattaydı ve 1704-1706 tarihlerinde ikinci kez İstanbul Patrikliği makamında bulunuyordu. Taules tezinden öylesine emindi ki tarihlerdeki tutarsızlıkları dahi kabul etmeyip hapishane tutanaklarının özellikle çarpıtılmış olabileceğini ileri sürmüştü.¹¹ Taules'in haklı olduğu tek nokta, fikir suçlusu yazarların, ağır suçlar işlemiş din adamlarının veya yüksek sınıftan kişilerin kapatıldığı Bastille'de Avedik'in de hapsedilmiş olduğuydu.

Demir Maskeli'nin gerçek kimliği Fransız tarihçi Marius Topin tarafından ortaya çıkarılmıştır. Topin, daha önceki pek

¹¹ Topin, *age*, s. 172.